

OSMANLI HEKİMLERİ VE DIOSKORIDES'İN “DE MATERIA MEDICA”SI

*Doç. Dr. Adnan ATAÇ**

*Bil. Uzm. R. Vedat YILDIRIM**

ÖZET

Pedanius Dioskorides M.S. 1. yüzyılda yaşamış Roma Ordusu'nda görev yapmış bir hekimdir. Dioskorides'in eseri *De Materia Medica* da antik çağın en önemli farmasötik kitapları arasında kabul edilmektedir. Kendisinden önce bu konuda yazılmış kitaplar bulunsa da Dioskorides *materia medica* yazarlarının öncülerinden sayılabilir. Dioskorides'in bu çalışması 1500 yıl boyunca Doğu ve Batı bilim dünyasında farmasötik ve botanik dallarında sözü geçen bir eser olmuş ve Süryanice, Arapça, Farsça ve Latince gibi dillere çevrilmiştir. Ortaçağ tıbbının özelliklerinden birisi bitkisel kaynaklı ilaçlara önem vermesidir. Bu nedenle *De Materia Medica* Türk-İslam medeniyetinin hakim olduğu coğrafyada da yakından incelenmiştir. Eser sadece incelenmemiş aynı zamanda Türk-İslam bilim adamları tarafından eserlerini yazarken sıklıkla başvurdukları bir kitap haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dioskorides, *De Materia Medica*, Osmanlı Hekimleri

* GATA Tıp Tarihi ve Deontoloji AD. Etlik – ANKARA.

OTTOMAN PHYSICIANS AND “*DE MATERIA MEDICA*” OF DIOSCORIDES

ABSTRACT

Pedanius Dioscorides was Roman army surgeon in the first century A.D. His great work called *De Materia Medica* was accepted the most important pharmaceutical guide of antiquity. Dioscorides was originator of the materia medica and utilized his opportunities of travel in the study of plants. Dioscorides continued to be regarded as a major authority on simple drugs for sixteen centuries for the of his work. *De Materia Medica* served as the corner stone for western and also eastern pharmaceutical and herbal writing and was early translated into Syriac, Arabic, and Persian as well as Latin. The special characteristic of medical therapy in Medieval Period was the wide employment of drugs of all kinds. For this reason, Dioscorides' *De Materia Medica* was not only studied closely, but it also became a text book that Ottoman scientists frequently referred to in their writings.

Key Words: Dioscorides, *De Materia Medica*, Ottoman Physicians

GİRİŞ

Dioskorides, Anadolu'nun Kilikya Bölgesi'nde, Anazarba'da (Adana civarı) doğmuş ve M.S. 1. yüzyılda yaşamış bir hekimdir. Roma İmparatorları Caligula (M.S. 37-41), Claudius (M.S. 41-54) ve Neron (M.S. 54-68)'un zamanında Roma Ordusu'nda hekim olarak görev yaptığı bilinmektedir. Tam adının Pedanius (veya Pedanios) Dioskorides olduğu bildirilir. Dioskorides hekim olmasının yanında botanik bilimiyle de uğraşmış ve Roma Ordusu ile gezerken çeşitli ülkelerdeki bitkileri inceleme fırsatı bularak, bu alanda ki en önemli kitaplardan birisini yazmıştır. Anazarbalı Dioskorides'in, Roma İmparatorluğu sınırları içindeki Anadolu, Mısır, Arabistan, İran, Galya, Afrika, Kafkasya gibi pek çok yeri gezdiği bilinmektedir.

Kitabının adı Grekçe Περὶ ὑλῆς ἰατρικῆς (Peri hyles iatrikes) olmakla beraber kitap, daha çok Latince adı olan *De Materia Medica* olarak bilinir. *De Materia Medica*'da 600'den fazla bitkisel, 35 kadar hayvansal ve 90 kadar da madensel drog ele alınmış bir çoğu da resimlerle tanıtılmıştır. Eserde drogların buldukları yerler, botanik tarifleri, özellikleri, tıbbi etkileri, kullanım şekilleri, yan etkileri, dozajları, bitki yetiştirme metotları, veterinerlikte ve tıp dışı kullanımları belirtilmiştir.¹ Dioskorides'in ele aldığı droglardan 149 tanesi kendisinden yaklaşık altı yüzyıl önce yaşayan Hippokrates tarafından biliniyordu ve 90 tanesi ise günümüzde hâlâ kullanımdadır.²

Bu büyük eser beş kitaptan oluşmaktadır. John Goodyer'in 1655 yılında İngilizce'ye çevirdiği ve R. Gunther tarafından hazırlanan İngilizce çevirisine göre I. Kitapta aromatik bitkiler, yağlar, merhemler, ağaçlar ve onlardan elde edilen usareler, reçineler ve meyveler; II. Kitapta hayvanlardan elde edilen droglar, hububat ve sebzeler; III. ve IV. Kitaplarda kökler ve çeşitli köklerin usareleri, yapraklar ve tohumlar; V. Kitapta ise üzümler, şaraplar ve mineraller yer alır.

De Materia Medica ve İlk Çevirileri

De Materia Medica'nın günümüzde bilinen en eski nüshası Juliana Anicia Kodeksi (Codex Aniciae Julianae, Codex Constantinopolitanus) isimli nüshadır.³ Bu nüsha bugün Viyana'da National Bibliothek'te (Österreichische National Bibliothek Wiener Dioskurides Med. Gr. 1) bulunmaktadır⁴ ve tarih boyunca çeşitli bilim adamları tarafından yapılan Dioskorides çalışmalarına kaynak olmuştur.

¹ R. Gunther: *The Greek Herbal of Dioscorides*, Illustrated by A Byzantine A.D. 512. Englished by John Goodyer A.D. 1655, Edited and First Printed A.D. 1933, Facsimile of The 1934 Edition, London-New York, 1968, s. 1.

² D. Cowen; W. Helfand: *Pharmacy An Illustrated History*, Korea, 1990, s. 28.

³ T. Baytop: "Anazarbalı Dioskorides", *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2000, s. 225.

⁴ A. Terzioğlu: "Yahudilerin İspanya'dan Türkiye'ye Göçlerinin 500. Yılı Dolayısı ile Kanûni Sultan Süleyman'ın Saray Hekimi Musa Bin Hamun ve Onun Dış Tababetine Dair Türkçe Bir Kitabı", *Tarih ve Toplum*, S. 106, Ekim 1992, s. 35.

De Materia Medica 15 asır boyunca konusunda söz sahibi bir eser olma özelliğini korumuştur. *De Materia Medica* ile ilgili çalışmalar tarih içinde bütün bilim çevrelerine yayılmıştı. İslam biliminin geliştiği tercüme döneminde ise eser birkaç defa Yunanca'dan Süryanice'ye ve Yunanca'dan Arapça'ya çevrilerek İslâm kültür çevresindeki bilim adamlarının kullanımlarına sunulmuştur. Bilinen ilk Latince çevirilerinin ise Büyük Theodoricus (493-526)'un baş danışmanı Cassiodorus (490-575) zamanında Monte Cassino'da yapıldığına dair bulgular mevcuttur. Cassiodorus'un açtığı *Institutiones* isimli merkezde rahipler Dioskorides, Hippokrates, Galen ve diğer antik dönem yazarlarının eserlerini okuyup çevirmekle görevlendirildiler.⁵ Fakat botanik bilimi açısından *De Materia Medica*'nın tercümesi zorlu çalışmaları oluşturmuştur. Çünkü Dioskorides çok geniş bir alanı gezerek eserini oluşturmuştur. Bu nedenle aktarılan dilde bitkilerin isimlerinin karşılıklarının bulunmaması gibi zorluklarla karşılaşmış ve bu zorluk da tamamen aşılamamıştır. Bu nedenle eserin tercümelerinde bazı drog isimlerinin Grekçe olarak bırakıldığı gözlenmektedir.

İslam kültür çevresinde *De Materia Medica* çevirisi yapanlar hakkında şu bilgiler verilebilir.

IX. yüzyılda Cebraîl b. Buhtyişu⁶ (Gabriel b. Bocht-İchô)

IX. yüzyılda Abbasi Halifesi Mütevekkil b. Abbas (847-861) zamanında İstefan b. Basil⁷ (Stephanos ibn Basilos)

Aynı zaman dilimi içinde Huneyn b. İshak⁸

X. yüzyılda Huneyn b. İbrahim b. El-Hasan b. Hurşid et-Tabari en-Natili (ö. 990)⁹

⁵ D. Cowen; W. Helfand: *Pharmacy An Illustrated History*, Korea. 1990, s. 49.

⁶ B. Şehsuvaroğlu: "Dioskorides'in Materia Medica'sı ve Tesirleri", *Eczacılık Bülteni*, III, S. 3, Mayıs 1961, s. 39.

⁷ Arnaldez, R.: "İstifan b. Basil", *The Encyclopaedia of Islam* [Ed. Donzel, E; Lewis, B; Pellat, Ch], vol. IV, Leiden-London, 1978, s. 254-255.

⁸ D. L. O'Leary: *How Greek Science Passed To The Arabs*, London, 1948, s. 169-170.

⁹ D. L. O'Leary: *a.g.e.*, s. 171.

X. yüzyılda Rahip Nikolas^{10,11}

XII. yüzyılda Malatyalı Ebu Salim¹²

Aynı yüzyılda Mihran b. Mansur b. Mihran el-Mesihi¹³

Bununla beraber P. A. Matthioli (1500-1577) tarafından yazılan *Pedacio Dioscoride Anazarbeo Della Materia Medicinale* isimli kitap İtalyanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Matthioli'nin eserinin bir bölümü Osman b. Abdurrahman tarafından 1191/1777 yılında *Kitabü'n-Nebat* adıyla tercüme edilmiştir.¹⁴ Osmanlı döneminde *De Materia Medica*'nın en önemli çevirisi bu eserdir. Dioscorides'in eserinde beş bölüm bulunmasına karşın bu tercümede eserin ilk dört bölümü mevcuttur. Bu tercümenin içinde drogların bulunmasının kolaylaştırıcı fihristler bulunmaktadır. İtalyanca eserde droglar alfabetik sırayla değil Dioskorides'in yaptığı gibi benzerliklerine göre sıralanmıştır. Yani Matthioli eseri hazırlarken orijinaline sadık kalmıştır. Eser Türkçe'ye tercüme edilirken de bu özelliği korunmuş olduğu için eserde yer alan fihristler yararlı olmuştur.

Mütercim Osman b. Abdurrahman, eserin mukaddimesinde drogların bazılarının Arapça, Türkçe ve Latince; bazılarının Arapça ve Latince; bazılarının Türkçe ve Latince; çoğunun sadece Latince, bazılarının ise Boşnakça ve Grekçe karşılıklarını verdiğini belirtmiştir.¹⁵ Fakat drog isimlerinin hangi dilden olduğu belirtilmemiştir. Bununla beraber drogların açıklamaları oldukça ayrıntılı ve düzenlidir. Bu nüsha resimli değildir ve nüshada drogların tabiatı ve menafi-i dahiliyesi gibi özellikleri ayrı ayrı belirtilmiş, bu kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin

¹⁰ S. Ünver: İstanbul'da Dioskorides Eserleri ve Artıkları, *Dirim*, S. 1-2, İstanbul, 1941, s. 130.

¹¹ İbn Cülcül: *Tabakat-ül Etibba ve'l Hükema* [Yay. Fuad Seyyid], Kahire, 1955, s. 21, Dipnot 7.

¹² S. Ünver: *a.g.e.*, s. 130.

¹³ *a.g.e.*

¹⁴ M. B. Aydın; "18. Yüzyıla Ait Türkçe "Müfredât" Kitapları ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri", İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, *Tıp Tarihi Araştırmaları* [Ed.: Hatemi. H; Kazancıgil, A], İstanbul, 1998, s. 144.

¹⁵ *a.g.e.*

birinci kitabında 119, ikinci kitabında 126, üçüncü kitabında 146, dördüncü kitabında 105 olmak üzere toplam 496 drog yer almaktadır.¹⁶ Bu eserin bir nüshası İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde, Yazma No. 19/1'de kayıtlıdır.

Kitab'ül-Haşayiş

De Materia Medica'nın, *Kitâbü'l-Haşayiş* adıyla Arapça'ya yapılan tercümelerinin üç nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ayasofya 3702-3703-3704 numaralarında kayıtlıdır. 3702 numaralı nüsha beş makaleden (toplam 187 varak) oluşmakta ve baş tarafında şu ifade yer almaktadır:¹⁷

“كتاب ديسقوريدس العين زربي في هيولى علاج الطب نقل اصطف بن بسيل و اصلاح حنين بن اسحق”

Bu ifade “Anazarbalı Dioskorides'in İstefan b. Basil tarafından tercüme edilmiş ve Huneyn b. İshak tarafından düzeltilmiş *Heyula ilac et-tbb* isimli eseridir” denilmektedir. Eserin üçüncü makalesinde üzümler, şaraplar ve madeni droglar; beşinci makalesinde zehirli hayvanlar bunların ısırıkları ve öldürücü ilaçlar anlatılmaktadır. Nüshada anlatımlar Arapça olup, drog isimlerinin büyük bir kısmı Arap harfleriyle yazılıp fakat Grekçe olarak bırakılmıştır; bir kısmı Arapça'ya tercüme edilmiştir.¹⁸

3703 numarada kayıtlı olan nüshanın baş tarafında Sultan II. Mahmut tarafından vakfedildiği yazmaktadır. Nüshanın ilk iki sayfası eksiktir. 3702 numaralı nüshadan farklı olarak bitki resimlerinin yanında çeşitli kuş ve hayvan resimleri de yer almaktadır. Diğer bir farkı ise yazmanın beş değil, yedi makaleden (155 varak) oluşmasıdır. Nüshanın altıncı makalesinde akakirin faydalı ve zararlı olanları, yedinci makalesinde ise hayvanlar ve öldürücü zehirleri anlatılmaktadır. Ayrıca yazmanın sonunda Huneyn b. İshak'ın eklediği üzümlerle ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Nüshanın sonunda müstensihin adının Abdullah b.

¹⁶ a.g.e.

¹⁷ Dioskorides: *Kitâbü'l-Haşayiş*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya No.3702, vr. 1a.

¹⁸ Dioskorides: *Kitâbü'l-Haşayiş*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya No.3702.

Fadıl olduğu belirtilmektedir. Bu yazmada da drog isimlerinin çoğu Grekçe olarak bırakılmış ve Arap harfleriyle yazılmıştır.¹⁹

3704 numarada kayıtlı nüshanın da baş tarafında Sultan II. Mahmut tarafından vakfedildiği ifadesi bulunmaktadır. Bu nüsha diğer ikisinden farklı olarak altı makaleden oluşmaktadır. Fakat bu nüshadaki bir diğer farklılık da üçüncü makalede çoğunlukla resimler ve resimlerin altındaki kısa bilgilerin bulunmasıdır. Beşinci makalenin başında ise şu ifade göze çarpmaktadır: "*Dostum Areius, yukarıdaki dört makalede yağlar, baharatlar, ağaçların meyveleri, bakliyat, kökler, usareler ve tohumlardan bahsettim. Bu makalemde ise çeşitli şaraplardan ve madeni ilaçlardan bahsedeceğim.*" Nüshanın altıncı makalesinde ise hayvanlar, hayvanların ilaç olarak kullanılan kısımları, yün, süt, öd, iç yağlar, beyin ve zehirli hayvanlardan bahsedilmektedir.²⁰

***De Materia Medica* ve Osmanlı Hekimleri**

İslam biliminin tercüme döneminden sonra artık bilim adamlarının telif eserler vermeye başladığı dokuzuncu yüzyıldan sonra yazılan müfred devalarla (basit ilaçlar) ilgili eserlerde Dioskorides ve eseri *De Materia Medica* sıklıkla kullanılmıştır. İbn Cülcül'ün *Tabakat'ül-etibba ve'l hükema* isimli eserinde yayımcı Fuat Seyyid, dipnotta Dioskorides'ten yararlanan yazarlar ve eserleri şu şekilde belirtilmiştir:²¹

1. İbn Cülcül: *Tefsiru Esmâ'il Edviyeti'l-Müfredi min Kitabi Dioskorides*, bu kitap zayi olmuştur. Bize kadar ulaşabilen sadece Madrid Kütüphanesi'nde 233 numarada korunan küçük bir parçadır.²² Eb Subat'ın Fihristi'nin ilavesinde (s. 38) bu kitabın 693/1294 senesinde yazılmış bir nüshasından bahsediliyor fakat ne yazık ki bu nüshanın nerede olduğu bilinmemektedir. Gafiki ve İbn Baytar'ın edviye-i müfredi

¹⁹ Dioskorides: *Kitâbü'l-Haşayiş*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya No.3703.

²⁰ Dioskorides: *Kitâbü'l-Haşayiş*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya No.3704.

²¹ İbn Cülcül: *Tabakatü'l-Etibba ve'l-Hükema* [Yay. Fuad Seyyid], Kahire, 1955. s.

22. Dipnot 7.

²² a.g.e., Mukaddime, s. (s. 12).

kitabında İbn Cülcül'ün bu eserinden yapılan aktarımlar bulunmaktadır.²³

2. İbn Sina (ö. 428/1037): *El-Kanun fi't-Tıbb* isimli eserinin edviye-i müfrede bölümünde bulunan maddelerin çoğu Dioskorides'ten alınmıştır.
3. Ali b. Rıdvan (Mısırlı, ö. 453/1061): Edviye-i müfrede hakkındaki telif eserlerinde Dioskorides'ten bahsetmektedir.
4. İbn Vafid el-Endülüsî (Abdurrahman b. Muhammed b. Abdülkebir, ö. 467/1074-1075): *El-Edviyet'ül Müfrede* adlı eseri Dioskorides ve Calinus'un (Galen) kitaplarının toplamından meydana gelmiştir.
5. Eş-Şerif el-İdrisi (ö. 560/1165): Eserinin adı *El-Cami'li Sıfati Eştati'n-Nebat*'dir. El-İdrisi, kitabında Dioskorides tarafından söz edilmeyen bitkileri de eklemiştir.
6. Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed el-Gafiki (ö. 560/1165): Dioskorides ile Galen'in kitaplarını inceleyerek *Kitab-ı Camiü'l-Müfredat* adındaki eserini yazmıştır. İbn el-İbri bu kitabı inceleyerek *Müntehab-ı Camiü'l-Müfredat* ismiyle kısaltmıştır.
7. Abdullatif el Bağdadi (ö. 629/1232): *İntizaat min Kitabi Dioskorides fi Sıfati'l-Haşayiş* isimli bir kitap yazmıştır.
8. Ebu'l-Abbas b. Rumiyye (ö. 637/1239): *Tefsiru Esma'il Edviyeti'l-Müfrede min Kitab-i Dioskorides* isimli bir kitap yazmıştır.
9. Ziyaüddin b. El-Baytar (ö. 646/1248): *El-Cami' fi'l-Edviyeti'l-Müfrede* adlı kitabında Dioskorides'in beş kitabının hepsini toplamıştır.
10. Davud el-Antaki (ö. 1008/1599): *Teskiretü' Üli'l-Elbab* adlı eserini Dioskorides'in kitabına dayandırmıştır.

²³ a.g.e., s. (s.13).

Dioskorides'ten yararlanan Türk-İslam hekimleri bu liste sınırlı değildir. Ali b. Rabban *Firdevsü'l-Hikme*²⁴, Sâbur b. Sehl *Akrabadin-i Sabur b. Sehl*²⁵, el-Biruni *Kitabü's-Saydana fi't-Tıbb*²⁶ ve er-Razi *El-Havi*²⁷ isimli eserleriyle bu listeye eklenebilir. Telif eserler vermiş bu hekimler *De Materia Medica*'dan yararlanarak alıntılar yapmışlardır.

Dioskorides'ten yararlanan Türk-İslam hekimleri arasında İbn Sina'dan ayrıca bahsetmek gerekir. Yukarıdaki listede de belirtildiği gibi İbn Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıbb* isimli eserinin edviye-i müfrede ile ilgili ikinci kısmında Dioskorides'ten pek çok alıntı göze çarpmaktadır. Örneğin *iklilü'l melik* (Koç boynuzu) isimli bitkiyi anlatırken "*Dioskorides diyor ki insanlardan bazıları buna iskifon (اليسقيفون) der. Bu kuru bir ottur; dalları çoktur, dört köşelidir. Rengi beyazımtıraktır. Yaprakları ayva yaprağına benzer, hafif serttir, tüylüdür. Sert yerlerde biter... Dioskorides diyor ki bu bitkinin en iyisi zaferan renginde ve kokusu fazlaca yaygın olandır.*" ifadeleri göze çarpar.²⁸

Ukhuvan (Sığır papatyası, Sığır gözü) isimli bitkinin anlatıldığı bölümde İbn Sina şu alıntılara yer verir: "*Dioskorides diyor ki bazıları bunu amaryon (اماريون), bir başkaları korinbon (قورينبون), bir başkaları da arkismon (ارقيسون) diye adlandırır. Yaprakları küzbüre yaprağına benzer. Çiçekleri beyaz ve yuvarlaktır. Kokusu ağırdır, tadı acıdır...*"²⁹

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında Türkçe tıbbi eserler yazılmaya başladığı dönemde de Dioskorides'in eseri müfred devalar üzerine bir başvuru kaynağı niteliğindeki denebilir. Fakat somut bir örnek vermek gerekirse 17. yüzyılda asıl ismi Moche ben Raphael olan Musevi dönmesi Hekimbaşı

²⁴ Bu eserin farmakogngzi ile ilgili bölümlerinin önemli ölçüde Dioskorides'ten faydalanılarak oluşturulduğu anlaşılma ile beraber eserde Dioskorides ismi geçmemektedir. Bk. M. Ullman: *Die Medizin Im Islam*, Leiden-Köln, 1970, s. 121.

²⁵ Sabur b. Sehl: *Akrabadin*, 16. bab içinde.

²⁶ E. Kahya, A. D. Erdemir: *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000, s. 31.

²⁷ M. Ullman: *a.g.e.*, s. 261.

²⁸ İbn Sina, Ebu Ali el-Huseyn b. Abdullah: *Kanun*, Bulak, C. I, 1249, s. 243.

²⁹ İbn Sina: *a.g.e.*, s. 250.

Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi (ö. 1103/1692) tarafından yazıldığı söylenen fakat asıl müellifinin Ebulfeyz Mustafa olduğu ortaya çıkarılan *Risale-i Feyziyye fi Lugatü'l-Müfredat-ı Tıbbiye* isimli eserde Dioskorides ismi geçmektedir.³⁰ Eserde bitkisel, hayvansal ve madensel drogların Türkçe ve Arapça karşılıkları alfabetik olarak verilmektedir. Eserin bir nüshası İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde Y. 165 ve 233 numaralarında kayıtlıdır. Bu eserde Dioskorides'e yapılan atıflara şu şekilde örnek verebiliriz:³¹

“Tabak, Türkçe pire otu demektir. Koyun otuna benzer bir ottur. **Dioskorides**'in musavver (resimli) kitabında dahi aynen tütün yaprakları gibi yaprakları olan bir nebat tasvir olunmuştur...”

Eserde *kastran* (betonika) maddesinde şu ifade yer alır:³² “*Bazıları Türkçe acıkıcı bazıları sokluk otu derler. Lakin Dioskorides'in musavver kitabının dördüncü makalesinin başında kastran resminde zikredip fetharoterokon (فتحروطوقون) dahi derler. Mutezibil barid (soğuğu arttıran) manasındadır. Dioskorides, Rumiler betoniki ve semeranyon dahi derler deyip el'an kullanılan betonikanın tasviri gibi tasvir etmiştir...*”

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yazılmış *Feraidü'l-müfredat* isimli eser de edviye-i müfrede ile ilgili önemli eserlerden biridir. Eserin müellifi Sadrazam Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşa'dır. Eserin telif tarihi olarak 22 Şevval 1166/1753 olarak istinsah tarihi de 12 Cemaziyelevvel 1268/1852 olarak belirtilmiştir.³³ Eserin mukaddimesinde Çelebizâde Mehmed Said Paşa'nın eseri yazma amacı olarak Arapça, Farsça, Türkçe, Grekçe ve Latince güvenilir kaynaklardan tıbbi materyalin toplanıp düzenli bir fihristin oluşturulmasıdır. Eserin mukaddimesinde kaynak olarak kullanılan 23 eserden bahsedilmektedir. Bunlar arasında Dioskorides'in ismi geçmese de M. B. Aydın'a göre eserin tamamı incelendiği zaman

³⁰ M. B. Aydın: *a.g.e.*, s. 161.

³¹ Ebu'l-feyz Mustafa: *Risale-i Feyziyye fi Lugatü'l-Müfredat-ı Tıbbiye*, İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi No. Y. 165, vr. 88a-b.

³² Ebu'l-feyz Mustafa: *a.g.e.*, vr. 109a-b.

³³ M. B. Aydın: *a.g.e.*, s. 124.

Dioskorides'in de kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁴ Nitekim müellifin yararlandığı kaynaklar arasında bulunan İbn Baytar ve Gafiki gibi bilim adamları da Dioskorides'ten yararlanmışlardır. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi 2489 numarada kayıtlıdır.

18. yüzyılda yazılan müfredat kitaplarından biri de Fazlızade Mehmed'in 1177/1763 yılında yazdığı *Müfredat-ı Tıbb* isimli eserdir. Eser mukaddime dışında ilkinde müfred devâların ve ikincisinde mürekkep devaların anlatıldığı iki bölümden oluşmaktadır.³⁵ İkinci bölümün sonunda terkiplerde kullanılan ölçülerle ilgili olarak altı adet cetvel bulunmaktadır. Ayrıca eserin baş tarafında bir de fihrist bulunmaktadır. M. B. Aydın'ın tespitine göre eser yazılırken 18 farklı kaynaktan yararlanılmıştır.³⁶ Bunların arasında İbn Sina, Razi, Bokrat, İbn Baytar ve Dioskorides de bulunmaktadır. Eserde Dioskorides'in adının geçtiği yere örnek olarak defnenin anlatıldığı kısım verilebilir:³⁷

"... ve İbn Baytar Endülüs diyarında yaprağı aris mazeryun, maderyun ve mazer dahi dirler ve hasira dimekle bilinür, dimiş ve bunun emsali kelimat-ı kesire vaki olmuş el-Hasıl Abdullah b. Salih ve Calinos (Galen) ve **Diskorides** ve gayriler bu otun üçü dahi bir cinsdir...didiler..."

Bununla beraber eserde Dioskorides'in isminin geçtiği iki yer daha bulunmaktadır. Bunların ilki kara günlük otunun anlatıldığı kısımdır.³⁸ "*Istirak (اصطراك) hakkında çok ihtilaf vardır. Mutemet kitaplarda mi'a yani kara günlük olmak üzere hükm olunmuştur. Lakin mi'a'nın sail ya da yabis olmasında dahi ihtilaf vaki olmuştur. Yunanca kitaplarda Dioskorides, istirak mi'a-i sailedir demiştir.*"

³⁴ a.g.e.

³⁵ M. B. Aydın: a.g.e., s. 127.

³⁶ M. B. Aydın: a.g.e., s. 135.

³⁷ M. B. Aydın: a.g.e., s. 139.

³⁸ Fazlızade Mehmed: *Müfredât-ı Tıbb*, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye No. 1017, vr. 6a.

Diğer örnek ise servi ağacı bahsinde yer alır:³⁹ “*Servi* (حمغ السرو) *Dioskorides’in kavline göre tabiatı har (sıcak) ve ratib (nemli)dir.*” Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde Hamidiye 1017 numarada kayıtlıdır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi Osmanlı tıbbında da Dioskorides’in *De Materia Medica*’sı, hekimler tarafından eserlerinde kullandıkları en önemli kaynak kitaplardan birisi olmuştur. Bu eserlerde de özellikle Dioskorides’ten faydalanmış olan İbn Sina, İbn Baytar, Razi ve Biruni gibi İslam alimlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle *De Materia Medica* erken dönem İslam tıbbını etkilediği gibi Osmanlı tıbbını da etkilemiştir diyebiliriz. Bu etkileri bir çok eserde yapılan alıntılarda görmek mümkündür.

³⁹ Fazlızade Mehmed: *a.g.e.*, vr. 76b.

